

DESPRE ORIGINEA NEGUSTORILOR DIN PROVINCIA DACIA
PE BAZA ANALIZEI SURSELOR EPIGRAFICE.
STADIUL PROBLEMEI

Florian Matei-Popescu

În cadrul unui colocviu dedicat activităților economice din Imperiul roman, cu privire specială la provinciile danubiene, problema originii celor care se ocupau cu schimbul de bunuri și mai ales cu schimbul de bunuri la mare distanță este una extrem de importantă și actuală. Astfel, acum aproape un secol, V. Pârvan afirma în chiar primele rânduri ale lucrării sale devenite clasice despre naționalitatea negustorilor din Imperiul Roman: „...problema naționalității negustorilor care se ocupau cu afacerile în Imperiul roman este interesantă nu numai pentru istoria comerțului roman, ci și în general pentru istoria culturii romane. Pentru că este cunoscut că negustorii au jucat dintotdeauna unul din rolurile cele mai de seamă în răspândirea diferitelor civilizații.”¹ Dacă în locul cuvântului naționalitate, specific epocii în care a trăit și studiat autorul, introducem cuvântul, mult mai neutru, de origine, observăm că afirmația sa nu și-a pierdut aproape deloc validitatea și că este în continuare o problemă centrală a studiului economiilor antice în general și a economiei Imperiului roman în particular. Cu atât mai mult cu cât dacă la observațiile lui V. Pârvan adăugăm și observațiile lui M. Rostovtzeff care atrage atenția asupra ascensiunii sociale și mai ales materiale, în decursul secolului al II-lea, a unor persoane extrem de bogate și influente, care dominau scenele politice ale orașelor lor natale. Principala sursă de îmbogățire a acestor adevărați *homines novi* a fost, în opinia lui M. Rostovtzeff, comerțul². Plecând de la aceste premise importanța studiului originii negustorilor în Imperiul roman nu mai trebuie subliniată.

În Imperiul roman, schimbul de bunuri la mare distanță a fost fără îndoială avantajat de existența unui singur organism politic. Chiar dacă existau vămi interne, putem afirma că, în linii generale, teritoriul Imperiului era o piață relativ liberă, în care se puteau transporta și comercializa

¹ Pârvan 2002, p. 109 = Pârvan 1909, p. 1: „Die Frage nach der Nationalität der Kaufleute, die im römischen Kaiserreiche Geschäfte trieben, ist somit nicht nur für die Geschichte des römischen Handels, sondern auch überhaupt für die Geschichte der römischen Kultur von Interesse. Denn die Kaufleute haben ja stets eine der bedeutungsvollsten Rollen in der Ausbreitung der verschiedenen Civilisationen gespielt.”

² Rostovtzeff 1957, p.153: „Thus the first thing to be emphasized is that the second century was an age of rich or well-to-do men distributed all over the Empire, not modest landowners like the municipal *bourgeoisie* of Italy in the Republican and the early Imperial periods, but big men, capitalists on the large scale who very often dominated the social life of their cities and were known to every one not only in the city, but throughout the district or even throughout the whole province.... As far as I can judge from the evidence I have got together, the main source of large fortunes, now as before, was commerce.”

bunuri de pe Eufrat până pe limesul lui Hadrian și din provincia Dacia până în Africa de nord. Mai mult decât atât, Imperiul era placa turnantă a unui comerț care ajungea până în Asia Centrală, până în sudul extrem al Egiptului sau în inima Germaniei libere. Cu toate acestea, Imperiul roman nu a devenit niciodată un fel de „sistem mondial”, pentru a urma un concept lansat de I. Wallerstein și cu atât mai puțin capitalist. După cum observa M. Weber, dorința de a acumula capital și o strategie economică rațională menită a aduce profit nu înseamnă automat existența unui mod de organizare capitalist a economiei³. De aceea, va trebui să ne ferim de fiecare dată când discutăm despre probleme legate de economia antică să facem paralele cu lumea modernă sau contemporană. De aceea, nu putem fi de acord sub nici o formă de acord cu conceptele de „city capitalism” și de burghezie urbană, propuse de M. Rostovtzeff⁴, atâta timp cât baza economică a oricărui oraș continuă să rezide în teritoriul agricol și nu în comerț sau în meșteșugărit. De altfel, chiar autorul recunoaște că o eventuală tendință de acest tip, vizibilă în opinia lui la începutul Principatului, „a degenerat gradual”. Sigur o analiză de detaliu, mai ales a unor orașe importante din Orient, și mă gândesc în primul rând la *Palmyra*, *Petra* sau *Berytus*, ar putea susține parțial afirmațiile acestui autor, dar în linii generale imaginea este mai degrabă de perpetuare a tradiționalismului economic, atâta timp cât bogăția acumulată din alte activități de elitele urbane a fost investită, mai mereu, în achiziționarea de proprietăți funciare.

Revenind acum la problema care interesează direct comunicarea de față, trebuie să amintim că dacă la Roma împăratul este cel care se ocupă de aprovizionarea orașului, prin intermediul prefectului annoniei, în provincii această activitate cade în sarcina magistraților și mai ales a *ordo decurionum*⁵. Vom observa mai jos că de foarte multe ori decurionii găseau diferite soluții pentru a asigura afluxul de bunuri spre oraș, una dintre ele fiind cooptarea negustorilor printre rândurile lor, cointeresându-i în acest mod în buna desfășurare a comerțului. De asemenea, nu trebuie uitată nevoile templelor, de a căror bună funcționare depindea, în viziunea oamenilor vremii, o bunăvoință a zeilor. Vom vedea că și în acest domeniu, negustorii vor fi co-interesați de elitele municipale prin oferirea unor funcții pontificale. Toate aceste observații generale își găsesc confirmarea și în inscripțiile din Dacia.

În cele ce urmează voi face o scurtă trecere în revistă a inscripțiilor care amintesc activitatea unor negustori pe teritoriul provinciilor dacice, încercând apoi să trag câteva concluzii privind originea și rolul jucat de unul sau altul dintre aceștia în comerțul provinciei⁶.

Prezența în unele inscripții a unor cetățeni originari din *Augusta Treverorum* a fost pusă pe seama unor activități comerciale, chiar dacă statutul lor nu este precizat în inscripții. Astfel, îl amintim pe *T. Fabius Ibliomarus, domo August(ta) Treve[r(orum)] quond(am) de[ur(io)] [k]anabar(um)*, după cum apare pe o inscripție descoperită la Petrești, dar care provine, fără îndoială, de la Apulum⁷. Unul din fii acestuia, *Aquileiensis*, a atins apoi demnitatea

³ Weber 2003, p. 8-9.

⁴ Rostovtzeff, *op. cit.*, p. XIV.

⁵ Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 145.

⁶ Ultima tratare sintetică a acestui subiect aparține lui Petolescu 1981, p. 703-713; *Idem* 1980, p. 51-59. Vezi încă Gudea 1996, p. 122-123

⁷ CIL III 1214 = ILS 7154 = IDR III/5 527; Husar 1999, p. 44-45.

ecvestră, el fiind identificat cu un omonim prezent pe o inscripție, descoperită la *Germisara*, în timp ce efectua a doua miliție ecvestră, ca *tribunus numeri peditum singularium Britannicianorum*, ce staționa la Cigmău, lângă *Germisara*, și pe o inscripție descoperită la Rapoltul Mare (jud. Hunedoara), datând din 208-209⁸. Un alt personaj originar din Trier, al cărui nume s-a păstrat parțial, *Macrinus*, apare la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*⁹. În fine, la Drobeta este atestat *L. Samognatius [T]ertius, Trever*, care ridică un altar zeiței *Diana*, în prima jumătate a secolului al III-lea¹⁰. Deși nu se specifică genul de activitate pe care aceștia îl practicau în Dacia s-a presupus că va fi fost vorba de comerț, având în vedere că *Augusta Treverorum* era cunoscută în antichitate ca un important centru comercial și meșteșugăresc, negustorii de aici fiind specializați în comerțul de vinuri și articole de îmbrăcăminte¹¹.

Legăturile Daciei cu provinciile vestice ale Imperiului reies și mai clar dintr-o inscripție descoperită în afara provinciei, la *Aquileia* (Italia, Regio X). Astfel din această inscripție aflăm de existența unui anume *M. Secundus Genialis*, originar din *colonia Claudia Agrippinensis*, și care apare cu titlul de *negotiator Daciscus*. Acest personaj se stabilise la *Aquileia*, de unde se ocupa de comerțul cu provincia Dacia. Pe ce căi va fi ajuns *Genialis* să intermedieze comerțul dintre cel mai important oraș comercial din nordul Italiei și această provincie, nu suntem din păcate în măsură a cunoaște, așa cum nu suntem în măsură a afirma dacă o astfel de activitate implica sau nu un anume monopol, atâta timp cât nu mai avem și alte inscripții¹². Oricum coasta dalmată era unul din locurile importante în ceea ce privește importurile în provincia Dacia, după cum înțelegem din inscripția funerară ridicată de *Aurelius Aquila, decurio Patavissensium și negotiator ex provincia Dacia*, soției sale, *Valeria Ursina*, descoperită la *Salona*¹³. Numele acestui *negotiator* permite datarea inscripției în prima jumătate a secolului al III-lea. Probabil tot cu activități comerciale se ocupa și *Aelius Longinianus, decurio coloniae Drobotensium*, deși pe inscripția sa funerară descoperită tot în provincia Dalmatia, la *Tragurium*, nu există indicii directe¹⁴, situație identică cu cea a lui *Cocceius Umbrianus, decurio, augur și pontifex la Porolissum*, și a cărui inscripție funerară a fost ridicată de fiul acestuia, *Cocceius Severus*, la *Nedinum*, în aceeași provincie, cel mai probabil tot la începutul secolului al III-lea¹⁵.

Dar departe, rolul cel mai important, cel puțin în stadiul actual al cunoștințelor noastre, în ceea ce privește activitățile comerciale ale Daciei l-au jucat negustorii de origine greco-orientală.

La *Drobeta*, înainte de jumătatea secolului al II-lea, și-a desfășurat activitatea *Primus*

⁸ AnnÉp 1992, 1486 = ILD 327; IDR III/3 213; Nemeth 1997, p. 106, nr. 5; Petolescu 2002, p. 129-130, nr. 64.

⁹ Piso 1976, p. 441-444 = IDR III/2 427; vezi încă Piso 1974-1975, p. 70-71, nr. 23.

¹⁰ CIL III 8014 = IDR II 22; Husar, *op. cit.*, p. 61. Vezi încă Ardevan 2006, p. 118-120, nr. 1, unde identifică același personaj pe o altă inscripție de la Drobeta (CIL III 8015 = IDR II 17).

¹¹ Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 166 și p. 223-225.

¹² CIL V 1047 = ILS 7526 = IPD⁴ 845 = IDRE I 142; vezi *negotiator Britannicianus*, stabilit tot la *Aquileia*, A. Chastagnol, ZPE 43, 1981, p. 63-66.

¹³ CIL III 2086 = IPD⁴ 661 = IDRE II 299.

¹⁴ CIL III 2679 = IPD⁴ 854 = IDRE II 295.

¹⁵ CIL III 2866 = IPD⁴ 846 = IDRE II 293.

Aelius Ionicus, negotiator, mort la vârsta de 50 de ani, inscripția fiindu-i ridicată de soția *Iulia Priscilla* și de fiul *Aelius Iulianus*. Numele lui sugerează o origine grecească¹⁶.

La *Apulum* sunt atestați *Aurelius Alexander* și *Aurelius Flavius, Suri negotiatores*, punând o dedicație lui *Iupiter Optimus Maximus Dolichenus*¹⁷. Numele acestor doi comercianți permite datarea activității lor după reformele din vremea lui Caracalla. Mai mult decât atât, dacă mi se permite o ipoteză îndrăzneată, *Aurelius Flavius* ar putea fi identic cu personajul omonim care apare ca *decurio municipii* și *vegesimarius* (cel mai probabil *vicesimarius*) cu ocazia inaugurării templului lui *Iupiter Optimus Maximus Dolichenus* de la *Porolissum* din timpul împăratului Gordian III¹⁸. Dacă o asemenea ipoteză s-ar dovedi adevărată, relațiile dintre mediul militar și comercial la *Porolissum* par a fi fost foarte strânse, iar activitatea comercială a acestui personaj devine una extrem de interesantă. Alți doi negustori sirieni, *Gaius Gaiamus* și *Proculus Apollofanus*, sunt atestați la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, punând la fel o dedicație în cinstea aceluiași *Dolichenus*¹⁹. Având în vedere numele acestor două personaje, ce indică destul de clar o origine peregrină (*Gaius Gaiamus* este atestat și ca membru al *collegium fabrum*, după cum reiese dintr-o altă dedicație către aceeași divinitate pusă împreună cu *M. Bassus Aquila*²⁰), ne putem gândi la o datare după mijlocul secolului al II-lea.

Tot la *Apulum* a activat, cel mai probabil tot în prima jumătate a secolului al III-lea, și *T. Aurelius Narcissus, negotiator*, care dedică un grup statuar lui *Iupiter* și *Iunonei*. Cognomenul său nu lasă nici un dubiu în privința originii greco-orientale a acestuia²¹.

La *Ulpia Traiana Sarmizegetusa, negotiatores provinciae Apulensis* ridică o statuie unui *defensor* al acestei asociații, pe numele său *Crassus Macrobius*²². Există încă discuții în jurul semnificației cuvântului *defensor*, interpretat ca avocat sau în sensul direct de apărător²³. Oricum sigur este vorba de un personaj influent pe lângă autoritățile orașului și pe lângă fiscul imperial²⁴, care înlesnise, cel mai probabil, în repetate rânduri practicarea activităților comerciale ale membrilor acestei asociații.

Una din cele mai importante inscripții privind comerțul provinciei Dacia la începutul secolului al III-lea a fost descoperită pe teritoriul provinciei Thracia, la *Augusta Traiana*, locul de unde se putea controla traficul comercial ce folosea un pas important al munților Balcani²⁵. Din această inscripție, care a pus în decursul timpului numeroase probleme de lectură și care datează conform dedicației din timpul domniei împăratului Severus Alexander, aflăm de existența

¹⁶ CIL III 14216¹¹ = IDR II 47.

¹⁷ CIL III 7761 = ILS 4304 = IDR III/5 218, fus de coloană votiv, probabil așezat în templu; vezi și Sanie 1981, p. 42, c.

¹⁸ Gudea, Tamba 2001, p. 25, nr. 1; Piso 2001, p. 221-237; AnnÉp 2001, 1707; ILD 674.

¹⁹ CIL III 7915 = IDR III/2 203.

²⁰ CIL III 1431.

²¹ CIL III 1068 = IDR III/5 190.

²² CIL III 1500 = IDR III/2 109.

²³ Tudor, *op. cit.*, p. 96.

²⁴ Macrea 1969, p. 322.

²⁵ IGB III/2 1590 = IDRE II 351; Ardevan 1988, p. 291-295.

lui Ἀὐρήλιος Σαβεῖνος Θειοφίλου Σῶρος ἱερεὺς καὶ ὕνεμπορος τῆς Δακίας și a lui Ἀὐρ(ήλιος) Πρῖμος Ἐστέφ τῶ καὶ Ἰυλίω β(ου)λ(ευτῆς) τῆς Δακίας Σεπτμια Πορολίσσου. Pe bună dreptate s-a presupus că ὕνεμπορος ar trebui emendat sub forma οἰνέμπορος, fiind vorba de un negustor care se ocupa cu importul de vin în provincie (*negotiator vinarius Daciscus*). Adorarea zeului dolichenian, mai ales în contextul descoperirii templului la *Porolissum* a templului dedicat lui *Iupiter Optimus Maximus Dolichenus*, pledează pentru originea porolissensă a lui *Aurelius Primus*²⁶. În acest mod, numele acestui zeu este din nou legat de activitățile comerciale a unor personaje, probabil la origine tot din zona Siriei, dar care s-au evidențiat la *Porolissum* prin iscusința cu care satisfăceau cererile pieței sacre și profane.

Tot de comerțul cu vin, mai precis de importul acestui produs în Dacia, se ocupa și *P. Aelius Arrianus Alexander* care pune o dedicație lui *Theos Hypsistos* la Mythilene, în insula Lesbos. Acesta era, conform propriei mărturii, decurion la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (βουλευτῆς Δακίας κολωνείας Ζερμυζεγεθούσης), locul în care avem singurele indicii, descoperite pe teritoriul Daciei, privind adorarea acestei divinități cu nume straniu²⁷. Numele său indică o cetățenie de data recentă (ar fi posibil să fi primit cetățenia din partea împăratului Hadrian), iar cognomenul indică fără dubiu o origine greco-orientală. După cum se cunoaște, vinul de Lesbos era foarte căutat în întreg bazinul mediteranean.

Ar fi posibil ca negustorii să se afle și printre membrii unor *collegia* bazate pe apartenența odinioară la o provincie comună. Astfel de *collegia* sunt atestate la *Germisara* (*collegium Galatarum*)²⁸ și la *Napoca* (tot un *collegium Galatarum*, numit în inscripție: *Galatae consistentes municipio*²⁹ și o *spira Asianorum*, dar în care intraseră elemente de diverse origini³⁰). Tot de origine galatină ar putea fi și adoratorii lui *Iupiter Optimus Maximus Bussumarus*³¹ și a lui *Iupiter Optimus Maximus Bussurigijs*, atestați la *Apulum*. Prima divinitate avea chiar și un templu, căruia *G. Atilius Eutyches, augustalis coloniae Apulensis*, îi construiește o exedra cu arc (IDR III/5 275: *exedram longam pedes XXX latam pedes XXV cum arcu pecunia sua fecit*). Negustorii originari din *Galatia* erau renumiți în Imperiu pentru comerțul cu sclavi³², dar niciuna din inscripțiile citate nu permite formularea unor concluzii pertinente în acest sens. Totuși bogăția unui personaj ca *G. Atilius Eutyches* se poate explica doar prin practicarea unei activități comerciale, care nu trebuie neapărat să fie asociată comerțului cu sclavi. La *Apulum* este, de asemenea, atestat un *collegium Pontobithynorum*, ale cărui

²⁶ După cum era de părere și Ardevan 1988, p. 293.

²⁷ IG XII/II 125 = IGR IV/1 47 = IPD⁴ 849 = IDRE II 372. Adorarea acestei divinități la Sarmizegetusa este atestată prin două inscripții în limba greacă, IDR III/2, 222-223. Vezi încă Sanie, *op. cit.*, p. 157-163; Nemeti 2005, p. 270-279.

²⁸ CIL III 1394 = ILS 7152 = IDR III/3 234; Tudor, *op. cit.*, p. 132.

²⁹ CIL III 860 = ILS 4082; Tudor, *op. cit.*, p. 229; Nemeti, *op. cit.*, p. 248, inscripția datează din timpul împăratului Antoninus Pius și este dedicată unei divinități micro-asiatice, *Iupiter Optimus Maximus Tavianus*.

³⁰ CIL III 870 = ILS 4061; inscripția datează din anul 235.

³¹ CIL III 7748 = IDR III/5 39; CIL III 1033 = IDR III/5 113; CIL III 14215¹⁵ = ILS 4621 = IDR III/5 206.

³² Christescu 2004, p. 109.

presupuse interese comerciale se îndreptau tot spre zona exploatărilor aurifere³³. Nu în ultimul rând, trebuie menționat și *P. Aelius P. f. Pap. Strenuus, patronus collegiorum fabrum centonariorum et nautarum și conductor pascui salinarum et commerciorum*, un cavaler cu o carieră remarcabilă în provincia Dacia. *Duumvir* și *augur* al coloniei *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *augur* al coloniei de la *Apulum*, *decurion* al coloniei *Drobeta* și ca o încununare a întregii activități, *sacerdos arae Augusti* din capitala provinciei, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*³⁴. Fiind un personaj foarte bogat și influent a fost ales, de asemenea, patron a unor *collegia* profesionale diverse, și luase în antreprenoriat pășunile, salinele și schimburile comerciale. Multiplele sale activități din sfera economică i-au permis să urmeze o intensă activitate municipală și politică, după cum o atestă funcțiile menționate.

În zona exploatărilor aurifere, de la la *Ampelum* și *Alburnus Maior*, apar o seamă de negustori orientali, care doreau, fără îndoială, să profite de existența unor venituri sigure, rezultate din exploatarea aurului. Numai așa putem înțelege prezența unor *cives Bithyni* și a unor orientali la *Ampelum*³⁵ și numărul relativ important de inscripții în limba greacă, dedicate unor divinități micro-asiatice, descoperite la *Alburnus Maior*³⁶. Printre acestea, amintim aici dedicația către *Iupiter Cimistenus*, pusă de un anume *Myron*³⁷, probabil tot de origine bithyniană, având în vedere că singura altă atestare a acestui cult în Dacia provine de la *Apulum*³⁸, unde, după cum am văzut mai sus, exista o comunitate sosită din provincia Pontus et Bithynia.

La *Alburnus Maior*, printre negustori se vor fi amestecat și cămătari, după cum înțelegem din menționarea, într-o tăbliță cerată, a unei *societas danistaria* (o asociație având ca scop împrumutul cu dobândă), formată din *Cassius Frontinus* și *Iulius Alexander*³⁹.

În final, se desprind câteva concluzii, pe care doresc să le formulez punctual.

De departe cei mai mulți negustori atestați în provincia Dacia sunt de origine greco-orientală, din acest punct de vedere provincia fiind mai degrabă apropiată de estul elenistic, decât de occidentul latin. Excepțiile sunt, posibili negustori originari din *Augusta Treverorum* și relațiile destul de importante cu *Aquileia* și provincia Dalmatia. Oricum, fără frica de generaliza excesiv, putem susține faptul că cea mai mare parte a comerțului din provincia Dacia se afla în mâinile întreprinzătorilor orientali.

Referitor la posibile concentrări de activități comerciale se poate afirma că, deși sunt atestate în diverse puncte ale provinciei, putem observa o concentrare a acestora, în primul rând, în zona *Apulum-Ampelum-Alburnus Maior*, stimulată, fără îndoială de exploatarea aurifere,

³³ IDR III/5 153, din anii 196-197.

³⁴ CIL III 1209 = ILS 7174 = IDR III/5 443.

³⁵ CIL III 1324 = IDR III/3 342; IDR III/3 298; 299; Christescu, *op. cit.*, p. 110.

³⁶ IDR III/3 398; 399 = CIGD 3; 4 (*Zeus Narenos*); IDR III/3 400 = CIGD 5 (*Zeus Sarnendenos*), atestat și la *Apulum*, IDR III/5 229); IDR III/3 388 = CIGD 7 (*Zeus Sittakomikos*). Vezi încă Nemeti, *op. cit.*, p. 249-252.

³⁷ CIGD 8.

³⁸ IDR III/5 208; 209. Vezi încă Nemeti, *op. cit.*, p. 246.

³⁹ IDR I, Tab. Cer. 43; Christescu, *op. cit.*, p. 110.

una din sursele cele mai importante de bogăție ale acestei provincii. Comerțul din această zonă se află în mâna negustorilor de origine greco-orientală, dintre care se evidențiază micro-asiatici și sirieni. Alte zone de concentrare ale comerțului sunt *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, cel mai important oraș al provinciei și sediul unei posibile asociații a negustorilor din Dacia Apulensis; *Drobeta*, unul din punctele de trecere obligatorii și *Potaissa*, un centru care devine extrem de important după sosirea aici a legiunii V Macedonica.

Spre deosebire de aceste zone, în general cunoscute, descoperirile din ultimul timp indică dezvoltarea unui puternic centru comercial la *Porolissum*, mai ales după jumătatea secolului al II-lea și în special în secolul al III-lea. Nu trebuie uitat faptul că aici a funcționat o *statio portorii*, atestată epigrafic și arheologic, poate încă de la sfârșitul domniei lui Traian sau la începutul domniei lui Hadrian⁴⁰. Și acest centru se afla, după cum pare a reieși din evidența epigrafică, tot în mâinile negustorilor orientali⁴¹. Importanța acestui centru pentru comerțul cu barbarii din nordul și nord-vestul provinciei și poate cu provincia Pannonia Inferior, dacă admitem presupusa existență a unui drum între *Porolissum* și *Aquincum*⁴², reiese și dintr-o inscripție ridicată acolo de doi *vilici* ai procuratorului vămii *Ti. Claudius Xenophon* în cinstea împăratului Commodus, unde este numit *restitutor commerc(iorum)*⁴³. Trebuie să fie vorba de redeschiderea legăturilor comerciale după sfârșitul războaielor marcomanice⁴⁴.

La aceste centre am putea adăuga și *Micia*, unde exista o *statio portorii* și unde un altar este dedicat *Iovi Optimo Maximo, terrae Daciae, genio p(opuli) R(omani) vel p(ublici) p(ortorii) et commercii*⁴⁵. Așezarea geografică a acestui punct, continuarea drumului care unea Pannonia de Dacia, prin punctele *Lugio* și *Partiscum*, și care avansa apoi spre interiorul provinciei avantaja practicarea activităților comerciale, dar din păcate lipsa altor informații epigrafice ne împiedică să avansăm foarte mult în această discuție.

De asemenea, trebuie relevată lipsa informațiilor privind prezența unor negustori în Dacia Inferior, fapt explicabil prin slaba dezvoltare urbană din această provincie, unde au

---

⁴⁰ Gudea 1988, p. 175-189; Gudea 1996, p. 38-42, prima fază în care s-a constatat existența unei incinte de pământ, reconstruită apoi în piatră spre jumătatea secolului al II-lea (p. 49-50).

⁴¹ Vezi observațiile la Paki 1988, p. 223, care observă predominanța populației de origine siriană și palmyreană la *Porolissum*, conform evidenței epigrafice și p. 224 unde observă că puterea economică a acestora se baza exclusiv pe comerț.

⁴² Vezi stadiul acestei probleme la Fodorean, 2006, p. 330.

⁴³ Gudea 1988, p. 178 = Gudea 1996, p. 278, nr. 1 = ILD 677; Gudea 1996, p. 80; idem 1994, p. 67-94 (p. 67-68). Cariera procuratorului *Ti. Claudius Xenophon* este cunoscută dintr-o inscripție de la Ephes (CIL III 6676 = 7127 = ILS 1421 = IDRE II 377) unde funcția de procurator al vămii apare sub forma: *procurator Illyrici per Moesiam inf(eriorem) et Dacia tres* (Pflaum p. 590-592, nr. 222). Mai este cunoscut în această funcție pe o inscripție descoperită la Sucidava (CIL III 8042 = IDR II 188).

⁴⁴ Gudea 1994, p. 68 și p. 77-78, poate redeschiderea drumurilor comerciale odată cu încheierii păcii lui Commodus cu burii (Cassius Dio, 72, 3, 1).

⁴⁵ CIL III 7853 = IDR III/3 102; Macrea, *op. cit.*, p. 323. Gudea 1988, propune lectura *genio p(ublici) p(ortorii) et commercii*, ceea ce, în lumina dedicației descoperite la *Porolissum*, este pe deplin justificată.

existat doar două orașe sau trei, *Sucidava*⁴⁶ și viitoarea *colonia Romula* (și posibil *Malva*), dar și printr-un posibil stadiu al cunoștințelor, întrucât este greu de crezut că cel puțin în aceste două orașe activitățile comerciale să nu fi fost foarte dezvoltate.

În Dacia, ca și în alte provincii, observăm că negustorii, pe lângă aristocrația tradițională, legată de proprietățile funciare, sunt extrem de activi și vizibili în viața orașelor unde își desfășoară activitatea. Mulți dintre ei devin chiar decurioni și alții sunt aleși în diverse magistraturi sau în diverse funcții preoțești. Având în vedere natura activității lor, mulți au putut deveni chiar veritabili ambasadori ai acestor orașe în diverse colțuri ale Imperiului, unde au ajuns mânați de interese comerciale, dar unde nu uitau să menționeze, cu oarecare emfază și mândrie, că sunt *ex provincia Dacia*.

On the Origin of the Tradesmen from Dacia Province after Epigraphic Sources (Abstract)

In this short article, I try to make a review of the problem of the origin of the tradesmen attested by the inscriptions in Dacia, or by others inscriptions from the Empire as conducting trades activities on the territory of the Dacian provinces. The main conclusion is that the trade activities from Dacia were in the hands of the oriental tradesmen. The main exceptions are the possible attested tradesmen from *Augusta Treverorum* and the trade's routes attested between Dacia and *Aquileia* and the Dalmatia province.

The trade's activities were concentrated in the area of the gold mines from *Apulum-Ampelum-Alburnus Maior*, one of the most important welfare sources of the province. The trade from this area was also into the hands of the oriental tradesmen, especially from Asia Minor and Syria. Also important trades markets are attested at *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Drobeta* and *Potaissa*.

The new epigraphic discoveries from *Porolissum* show also there a concentration of the trade's activities, probably part of the commercial route between Pannonia and Dacia. The commercial importance of this place emerges also from an inscription in which the emperor Commodus is praised as *restitutor commerciorum* (ILD 667).

We must also emphasize the lack of information from the inscriptions about the trade from Dacia Inferior. It is possible to be a stage of the discoveries, but we must also not forget that the urban life of this province was not so developed as in Dacia Superior, in fact there were attested only two or three cities.

In Dacia province, as in the other parts of the Empire, we see that the tradesmen were very implicated in the life of the cities, most of them being attested as magistrates or priests, becoming part of the elite of the province. Taking into account the nature of their activities they became almost ambassadors of their cities into different corners of the Empire.

---

⁴⁶ La *Sucidava* este atestată în timpul domniei lui Commodus o *statio portorii*, în care își desfășurau activitatea *vilici*, *Zoticus* și *Salvianus*, în timpul procuratorului *Ti. Claudius Xenophon* (CIL III 8042 = IDR II 188).

Bibliografie

- Ardevan 1988 Ardevan, R., *Porolissum si Augusta Traiana. Observații asupra inscripției IGB, III/2, 1590*, ActaMP 25, p. 291-295.
- Ardevan 2006 Ardevan, R., *Römischer Bürger latinischer Abstammung in Dakien. Einige Sonderfälle*, în G. Németh, P. Forisek (ed.), *Epigraphica III. Politai et cives. Studia Sollemnia in honorem Geyzae Alfoeldy doctoris honoris causa Universitatis Debreceniensis*, Hungarian Polis Studies 13, Debrecen, p. 118-120.
- Chastagnol 1981 Chastagnol, A., în ZPE 43, p. 63-66.
- Christescu 2004 Christescu, V., *Viața economică a Daciei romane. Contribuții la o reconstituire istorică*, ediție îngrijită de Cl. Christescu și C. C. Petolescu, București.
- Fodorean 2006 Fodorean F., *Drumurile din Dacia romană*, Cluj-Napoca.
- Gudea 1988 Gudea, N., *Contribuții epigrafice la cunoașterea sistemului vamal al provinciilor dacice. Vama de la Porolissum*, ActaMP 12, p. 175-189.
- Gudea 1994 Gudea, N., *Dacia Porolissensis în timpul războaielor marcomanice*, ActaMP 18, p. 67-94.
- Gudea 1996 Gudea, N., *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. II. Vama romană. Monografie arheologică. Contribuții la cunoașterea sistemului vamal din provinciile dacice*, Bibliotheca Musei Napocensis 12, Cluj-Napoca.
- Gudea, Tamba 2001 Gudea, N., Tamba, D., *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman. III. Despre templul zeului Jupiter Dolichenus din municipium Septimium*, Zalău
- Husar 1999 Husar, A., *Celți și germani în Dacia romană*, Cluj-Napoca.
- Macrea 1969 Macrea, M., *Viața în Dacia romană*, București.
- Nemeth 1997 Nemeth, E., *Die Numeri im römischen Heer Dakiens*, EphNap 7, p. 101-116.
- Nemeti 2005 Nemeti, S., *Sincretismul religios în Dacia romană*, Cluj-Napoca.
- Paki 1988 Paki, Adela, *Populația Daciei Porolissensis. I. Porolissum*, ActaMP 12, p. 215-227.
- Pârvan 1909 Pârvan, V., *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche. Eine historisch-epigraphische Untersuchung*, Breslau.
- Pârvan 2002 Pârvan, V., *Naționalitatea negustorilor în Imperiul roman. O cercetare istorico-epigrafică*, în V. Pârvan, *Scrieri de istorie romană*, ediție, abrevieri, note, comentarii, indice de N. Zugravu, Iași.
- Petolescu 1980 Petolescu, C.C., *Les relations économiques de la Dacie romaine*, Memorias de Historia Antigua 4, p. 51-59.
- Petolescu 1981 Petolescu, C.C., *Relațiile economice ale Daciei romane*, Revista de Istorie 34, 4, p. 703-713.

Petolescu 2002	Petolescu, C.C., <i>Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane</i> , București
Piso 1974-1975	Piso, I., <i>Epigraphica (I)</i> , Sargetia 11-12, p. 70-71
Piso 1976	Piso, I., <i>Epigraphica (IV)</i> , Apulum 14, p. 441-444
Piso 2001	Piso, I., <i>Studia Porolissensia (I). Le temple dolichenien</i> , în Acta MN 38/I, p. 221-237
Rostovtzeff 1957	Rostovtzeff, M., <i>The Social and Economic History of the Roman Empire</i> , Oxford
Sanie 1981	Sanie, S., <i>Culte orientale în Dacia romană. I. Cultele siriene și palmiriene</i> , București
Weber 2003	Weber, M., <i>Etica protestantă și spiritul capitalismului</i> , traducere I. Lemnij, București

Supplementum epigraphicum

Inscripții descoperite în afara provinciilor dacice

Aquileia (Italia, Regio X); CIL V 1047 = ILS 7526 = IPD⁴ 845 = IDRE I 142:

D. M. / M(arci) Secundi / Genialis, / domo Cl(audia) Agrip(pina) / negotiat(ori) Dacisco, / patr(ono) optimo, / M. Secundius / Eutyclus, lib(ertus) / heres ex parte (sic!) fec(it).

Salona (Dalmatia); CIL III 2086 = IPD⁴ 661 = IDRE II 299:

DD MM / V(aleriae) Ursin(a)e, T. f. inc(omparabili) d(e)f(unctae) an(nis) / [...] m(ensibus) VI d(iebus) V. Aur(elius) Aquila, dec(urio) Pata(-)vissensis, neg(oliator) ex pro(vincia) Dacia, b(ene)m(erenti) / p(osuit) et sibi, cum qua / vixit an(os) VII sine / ulla querella.

Tragurium (Dalmatia); CIL III 2679 = IPD⁴ 854 = IDRE II 295:

Aurelio / Longini(-)ano, dec(urioni) col(oniae) Drobetens(ium), Aelia / Balbina, coniunx ob(-)sequentissima, [q]ui liber(-)os suos S[...]eristanupa (?) / Titios s. mater qu(a) e v(-)ixit cum eo an[no]s / XX.

Nedinum (Dalmatia); CIL III 2866 = IPD⁴ 846 = IDRE II 293:

Cocceio Umbria[n]o / dec(urioni), auguri et pontifici / civitatis Paral(is)ensium / provinciae Daciae, / Cocceius Severus, / filius, patri pientissimo.

Augusta Traiana (Thracia); IGB III/2 1590 = IDRE II 351:

Ἐπιγραφὴ Τύχη / Θεῶ Δολιχηνῶ ὑπὲρ τῆς τοῦ κυρίου ἡμῶν / ἀνικέτου καὶ ἐωνίου διαμονῆς καὶ νῆκης (sic!) / Ἀυτοκράτορι Καίσαρι Μάρκῳ Ἀὐρ(ηλίῳ) Σεουήρῳ / Ἀλεξάνδρῳ Εὐσεβοῦς Εὐτυχοῦς Σεβαστοῦ καὶ / Ἰουλίᾳ Μαμαί

α Σεβαστῆς καὶ ἱερᾱ συνκλέτου / καὶ δήμῳ Ῥωμαίων καὶ ἱερῶν στρατευμά
των καὶ / βουλῆς καὶ δήμου Αὐγούστης Τραιανῆς

vacat

Αὐρ(ήλιος) Σαβεῖνος Θειοφίλου Σύρος ἱερεὺς καὶ / ὑνέμπορος τῆς Δακί
ας καὶ Αὐρ(ήλιος) Πρίμος / Ἀστέω τῶ καὶ Ἰουλίω β (ου)λευτῆς τῆς Δακίας
/ Σεπτιμία Πορολίσσου θιῶ <ἀναλαβον τὸν ναὸν> / ἀναλαβόντες τὸν ναὸν
κατὰ τὸν νόμον / καὶ δι(σκιπλῖ)ναν τὴν ΙΕΡΟΙ. εὐτυχῶς.

Mythilena (Achaia); IG XII/II 125 = IGR IV/1 47 = IPD⁴ 849 = IDRE II 372:

Θεῶ / Ὑψίστω / Π. Αἴλιος Ῥ/ριανὸς Ῥ/ξάνδρος, / βουλευ(τῆς) / Δακί
ας κρ/λωνείας / Ζερμιζεγ[ε]/θούης, εὐχῆ[ν] / ἀνέθηκεν.

Inscripții descoperite pe teritoriul provinciilor dacice

Drobeta (Dacia Superior); sec. II; CIL III 14216¹¹ = IDR II 47:

*D. M. / Prim(us) Ael(ius) / Ion(icus) neg(otiator) / vix(it) an(nis) L. / Iulia Pris-/cilla
uxor / et Ael(ius) Iulia-/nus fil(ius), co-/hered(es), per / Ael(io) Primiti-/ vo lib(erto).*

Drobeta (Dacia Superior); CIL III 8014 = IDR II 22:

*Dianae / Aug(ustae) aram / L. Samog-/natus [T]er-/tius Trever / v(otum) s(olvit)
l(ibens) m(erito).*

Germisara (Dacia Superior); CIL III 1394 = ILS 7152 = IDR III/3 234:

*Herculi / Invicto / pr(o salute) inpera-/toris col(legium) / Galatarum / L. Livius Ma-
-rcellinus / d(onum) d(edit) d(edicavit).*

Ulpia Traian Sarmizegetusa (Dacia Superior); CIL III 1500 = IDR III/2 109:

*Crasso Macro-/bio / negotiatores / provinciae Apul(ensis) defen-/sori optimo /
l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).*

Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Dacia Superior); CIL III 7915 = IDR III/2 203:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) / Gaius G[a]-/ianus e[t] / Proculu[s] /
Apollofan[es] / Suri neg(otiatores) pr[o] / salute sua ex v[oto].*

Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Dacia Superior); IDR III/2 427:

*[D.] M. / [—Ma]cr(i)no / c[ivi] Trevero / At[t]ius Valens / et Carantius / Germanus /
f(aciendum) c(uraverunt).*

Apulum (Dacia Superior); CIL III 1068 = IDR III/5 190:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Iun(oni) reg(inae) / T. Aur(elius) Narcissus, negot(iator) pro
se et / suorum l(ibens) m(erito) votum solvit.*

Apulum (Dacia Superior); CIL III 7761 = ILS 4304 = IDR III/5 218:
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) / Aurelii / Alexan- / -der et Fla- / -(v)us Suri / negotia- / -tores ex / voto I(ibentes) p(osuerunt).

Apulum (Dacia Superior); IDR III/5 153:
[I(ovi) o(ptimo)] m(aximo) pro salute Imp(eratoris) L. Septi- / -mi(i) Severi Pertenacis Aug(usti) et Aurel(ii) / Antonini Caesar(is) M. Iul(ius) Quirinus / Aug(ustalis) col(oniae) Apul(ensis) ob honor(em) patro- / -nat(us) coll(egii) Pontobithynorum ianuas / et valvas ad introitum templi fec(it).

Apulum (Dacia Superior); IDR III/5 443:
P. Ael(io) P. fil(io) Pap(iria) / Strenuo eq(uo) / p(ublico) sacerd(oti) arae / Aug(usti) auguri et / Il viral(i) col(oniae) / Sarm(izegetusae) augur(i) / col(oniae) Apul(ensis) dec(urioni) / col(oniae) Drob(etensis) pat- / -ron(o) collegior(um) / fabr(um) cento- / -nar(iorum) et nau- / -tar(um) conduc(tori) pas- / -cui salinarum et commer- / -cior(um) Rufinus eius.

Apulum (Dacia Superior); CIL III 1421515 = ILS 4621 = IDR III/5 206:
I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Bussumario / G. Atil(ius) Eutyches Aug(ustalis) / col(oniae) Apul(ensis) pro salute / sua suorumq(ue) omnium / exedram long(am) p(edes) XXX latam / p(edes) XXV cum arcu pec(unia) sua{e} fecit.

Apulum (Dacia Superior, descoperită la Petrești, aproape de Turda); CIL III 1214 = ILS 7154 = IDR III/5 527:

D. M. / T. Fabio Iblío- / -maro domo / Augus(ta) Treve[r(orum)] / quond(am) de[cur(ioni)] / [k]anabar(um) vix(it) / annis LX / Fabii Pulcher / Romana Aqvi- / -leiensis per tu- / -tores suos pos(uerunt).

Porolissum (Dacia Porolissensis); ILD 677:
Pro salute / et victoria / Imp(eratoris) Caes(aris) [[M(arci)]] / [[Aur(eli) Antonini]] / [[Commodi P(ii) F(elicis)]] / Aug(usti) n(ostri), restitu- / -tori commer(ciorum) / et Genio p(ublici) p(ortorii) Illy- / -rici, Cl. Xenophon / proc(urator) Aug(usti) n(ostri) per / Marcion(em) et Pol(lionem) vil(icos).